

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Mangeloja, Esa

Title: Martti Luther taloudellisena ajattelijana

Year: 2018

Version:

Please cite the original version:

Mangeloja, E. (2018). Martti Luther taloudellisena ajattelijana. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 114(1), 84-99. http://www.taloustieteellinenyhdistys.fi/wp-content/uploads/2018/03/KAK_1_2018_176x245_WEB-86-101.pdf

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Martti Luther taloudellisena ajattelijana

Esa Mangeloja

Protestanttisen kristillisyyden reformaattori Martti Luther (1483–1546) oli teologian professori, mutta hänen ajattelullaan on ollut merkittäviä yhteiskunnallisia vaikutuksia, ja hän käytti säännöllisesti taloudellisia esimerkkejä havainnollistamaan eettisiä opetuksiaan. Luther ymmärsi hintamekanismin toiminnan markkinoiden kysynnän ja tarjonnan tasapainottajana ja puolusti vapaata elinkeinoelämää. Lähimmäisenrakkauden tuli kuitenkin toteutua kaikessa taloudellisessa vaihdannassa, eikä hän hyväksynyt pidäkkeetöntä voiton maksimointia tai ostajan hädänalaisen tilan hyväksikäyttöä. Hän kritisoi voimakkaasti katolisen uskon köyhyysideaalia, luostarilaitosta, koronkiskontaa ja monopolivoimien hyödyntämistä. Luther arvosteli kovasanaisesti kerskakulutusta ja yläluokan mieltymistä ylellisiin tuontituotteisiin. Lutherin taloudellista ajattelua leimaa kaikessa kultaiseen sääntöön pohjautuva etiikka, vaatimus kohtuullisuuteen ja yhteisön hyvän edistämiseen. Merkittävää on lisäksi ollut Lutherin näkemys arkisesta työstä jokaisen ihmisen kutsumuksena.

Martti Lutherin 500 vuotta sitten käynnistämällä Euroopan uskonnollisella reformaatiolla on ollut syviä vaikutuksia viime vuosisatojen eurooppalaiseen talouskehitykseen. Vaikkakin Luther oli ensisijaisesti teologi, hän viittasi kirjoituksissaan ja saarnoissaan hyvin usein taloudellisiin ilmiöihin. Kiinnostukseni Lutherin yhteiskunnalliseen ajatteluun heräsi jo 1980-luvun lopulla valtio-opin klassikkoseminaarissa, jossa tarkastelin hänen kahden regimentin op-

piaan. Myöhemmissä teologian opinnoissani Lutherilla oli samoin luonnollinen paikkansa, mutta nähdäkseni hänen kirjoituksiaan kannattaa huomioida myös taloustieteen klassikkoina.

Tässä artikkelissa tarkastelen Lutherin taloudellista ajattelua nimenomaan taloustieteen näkökulmasta ja taloudellisin termein. Vaikka uskonpuhdistaja ei luonut koherenttia talousideologiaa, hän käsitteli kirjoituksissaan säännöllisesti oikeudenmukaisen taloudellisen toi-

KTT, YTM, TK Esa Mangeloja (esa.mangeloja@econ.jyu.fi) on dosentti ja taloustieteen yliopistonlehtori Jyväskylän yliopiston kaupparkeakoulussa. Haluan kiittää kolmea anonyymia lausunnonantajaa erittäin hyödyllisistä kommentista.

minnan ehtoja. Vaikka Lutherin kultaiseen sääntöön pohjautuvaa etiikkaa on tutkittu laajasti, hänen talousetiikkansa on jäänyt ansaittua vähäisemmälle huomiolle. Merkittävistä Lutherin talousetiikkaan viittaavista kansainvälisistä tutkijoista on syytä mainita ainakin Heinz-Dietrich Wendland ja Martin Honecker, jotka ovat analysoineet erityisesti luterilaisuuden yhteiskunnallisia solidaarisuuskäsityksiä (Raunio 2007, 306–319; Wendland 1968; Honecker 1977, 1990). Wendlandin (1968, 101) mukaan Lutherin kuvaamaa kultaista sääntöä noudattava järkevä taloudellinen toiminta muodostaa samalla erään jumalanpalveluksen ja kristillisyyden ilmaisumuodon. Muita huomattavia Lutherin eettistä ajattelua hyödyntäneitä tutkijoita ovat esimerkiksi Werner Elert, Ulrich Duchrow ja Herbert Marcuse (Elert 1958; Duchrow 1995; Marcuse 1983).

Raamatun kultainen sääntö¹ on Lutherin etiikan peruslähtökohta (Raunio 2007, 13). Se on erityisen merkityksellinen myös talousetiikan kannalta. Kultainen sääntö sisältää avaimen koko Lutherin taloudellisen ajattelun tulkitsemiseen. Keskeinen teema Lutherin taloudellisessa ajattelussa on kultaisen säännön määrittelemästä etiikasta kumpuava “kohtuullisuus” (Prien 1992, 204–209). Lutherin mukaan kukaan ei voi ottaa lähimmäiseltään enempää kuin haluaa itseltään otettavan (WA 11, 279, 19–24). Hän kannatti lähimmäisenrakkauden kehystämää kohtuullisuutta kaikessa taloudellisessa toiminnassa ja kritisoi kauppiaita ahneudesta ja köyhien hädänalaisen tilan hyväksikäyttämistä. Luther tunnustaa ihmisten aineellisten tarpeiden olemassaolon ja ymmärtää niiden kohtuullisen tyydyttämisen Ju-

malan tahdoksi. Kauppias ei ole hänen mielestään oikeutettu vaatimaan aina korkeinta mahdollista hintaa tuotteistaan. Luther vastusti ankarasti aikansa monopoleja² ja lähimmäisen hädänalaisen tilanteen hyväksikäyttöä. Määrävän markkina-aseman hyväksikäyttö oli hänen mielestään syntiä ja Raamatun opetuksen vastaista.

Aristoteelelta periytyy roomalaiskatoliseen talousetiikkaan pesiytynyt kriittinen asenne rahaa, vaihdantaa ja markkinoita kohtaan. Kuten Korkman (2016, 30) huomauttaa, Lutherilla oli keskeinen rooli talouden “kunniallisuuden” palauttamisessa. Luther katsoi arkisen aherruksen olevan Jumalan asettama kutsumus taloudellisten resurssien mahdollistamiseksi. Talouselämä ei ollut Jumala-suhteesta irrallinen, omalakinen elämänlue. Useassa mielessä Martin Luther oli Adam Smithin (1723–1790) hahmotteleman talousajattelun edelläkävijä. Luther ja Adam Smith kannattivat molemmat tehokkaita markkinoita ja vastustivat monopolivoimia. Molemmat edellyttivät myös korkeaa moraalialue talouden osapuolilta. Suomessa Kokkolan kirkkoherra Anders Chydenius (1729–1803) oli tämän saman talousfilosofian kehittäjä ja edistäjä.

1. Historiallista taustaa

Martti Luther oppi jo lapsuudessaan tuntemaan taloudellisen elämän lainalaisuuksia ja käytäntöä. Hänen isänsä toimi kaivosteollisuudessa Mansfeld-Thuringerissa, mikä alue vastasi suurimmasta osasta Euroopan tuon aikaisesta kuparin ja hopean tuotannosta (Munro

¹ “Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille.” (Matt. 7:12; Luuk. 6:31.)

² Kuten Richardson (2001, 218–219) huomauttaa, moderni taloustiede määrittelee termin “monopoli” tiukemmin kuin keskiajalla oli tyypillistä

2003). Saksalaisen kaivosteollisuuden kulta-aikaa elettiin vuosina 1515–1540. Vuodesta 1460 hopean tuotanto oli viisinkertaistunut ja kuparin lounhintaa kasvanut sitäkin enemmän (Postan ja Miller 1987, 735–736). Vuorityö muodosti merkittävän työllistäjän Lutherin aikana, sillä keisari Kaarle V arvioi vuonna 1525 valtakunnassaan kaivostyöläisten määräksi 100 000 henkilöä (Strieder 1925, 376–377).

Lutherin isä, Hans Luder³, oli varakas mies. Kuollessaan hän jätti jälkeensä merkittävän 2 500 floriinin omaisuuden. Huomattakoon vertailun vuoksi, että talon apulaisen tyypillinen vuosipalkka 1500-luvun Saksassa oli noin 5 floriinia. Ahkera ja menestyksekkäs käsityöläinen saattoi ansaita jopa 50 floriinia (eli guldenia) vuodessa. Keisarikunnan rikkaimman suvun, Fuggerien omaisuuden laskettiin vuonna 1527 olleen noin 3 miljoonaa floriinia.

Martti Lutherin aikana talouden nousukausi oli kuitenkin jo ohitettu. Rössnerin (2016) mukaan Luther eli syvenevän taantumien ja taloudellisen ahdistuksen aikakautena. Taloudellinen nousukausi päättyi 1490-luvulla kun hopean tuotanto romahti. Hopeamarkkinoiden taantuma jatkui pitkälle 1530-luvulle. Markkinoiden korkotaso oli noussut sietorajojen yläpuolelle, ja rahan kiertonopeus oli alhainen. Rahaa hamstrattiin, mutta sitä ei käytetty tuottaviin investointeihin tai kuluttamiseen. Ottomaanien armeija aiheutti pelkoa ja lähestyi uhkaavasti Wienin kaupunkia. Monet kulutaudit ja sairaudet lisäsivät kuolleisuutta. Lisäksi ajankuvalle olivat tyypillisiä monet tavallisia kansalaisia piinaavat hengelliset ahdis-

tukset. Ihmiset pelkäsivät Jumalan tuomiota ja iankaikkista helvettiä.

1500-luvun Saksassa 90 prosenttia väestöstä eli maaseudulla ja työskenteli maanviljelyksen parissa. Niinkin historiallisesti merkittävässä kaupungissa kuin Wittenberg asui vuonna 1513 ainoastaan 2100 henkilöä. Yhteiskunta oli tuolloin alkavan muutoksen kourissa. Väestö kasvoi nopeasti, pitkään vahvassa nousussa ollut kaivosteollisuus oli romahtanut ja inflaatio oli ryöstäytymässä käsistä. Esimerkiksi Augsburgissa rukiin hinta kallistui 125 prosenttia vuosien 1500 ja 1550 välisenä aikana, samalla kun nimellispalkat laskivat yhdeksän prosenttia (Elsas 1936). Lainojen korkotaso oli kohonnut huomattavan korkeaksi, ja esimerkiksi Leipzigin alueella kerrotaan maksetun lainoista 40 prosentin vuotuista korkoa. Nämä epäkohdat saivat voimakasta kritiikkiä Lutherilta. Samaan aikaan kansainvälinen kauppa lisääntyi ja sen johdosta merkittävälle kauppiaille kasaantui pääomaa. Alkeellinen massatuotanto, erityisesti tekstiileissä, metalleissa ja kirjateollisuudessa, sai alkunsa. Luther kritisoi ankarasti kirjoituksissaan ylellisyshyödykkeiden kerskakulutusta ja lisääntyvää tuontia.

Keskiajalla työläisten yleinen työmoraali oli varsin heikko, eikä Max Weberin (1905) ”kapitalismin hengestä” ollut paljoakaan merkkejä näkyvissä. Olavi Kares on kirjoittanut tuon ajan taloudellisesta tilanteesta värikkäästi: *”Papistin suurimmalla osalla ei ollut juuri muuta tehtävää kuin messujen lukeminen ja luostariväen enemmistöllä tuskin sitäkään työtä vastavaa. Ja kun kaiken lisäksi tällainen ’pyhän joutilaisuuden’ ihanne ei ollut levinnyt vain kirkon piiriin, vaan myös tavallisen kansan keskuuteen, niin on ymmärrettävissä, minkälaiseen umpikujaan oli taloudellisessa suhteessa jouduttu. Oli suunnaton joukko tavallisia maankiertäjiä ja*

³ Uskonpuhdistaja syntyi Martin Luder nimisenä, mutta muutti sukunimensä muotoon ”Luther” vuosien 1512 ja 1517 välisenä aikana.

tyhjäntoimittajia, joiden koko eläminen perustui siihen kirkolliseen käsitykseen, että köyhyys oli sinänsä ansio ja kerjääminen täysin säädyllinen elinkeino. Onpa saatettu perustellen esittää niinkin mahdottomalta tuntuva arvio, että silloisessa Saksassa aina 15:sta kansalaisesta vain yksi teki tuottavaa työtä. Joka tapauksessa oli joutilaisuus siihen aikaan muodostunut suoranaiseksi kansansairaudeksi. Kirkollisten juhlapäivien tavaton lukumäärä ja aina uudistuvat pyhiinvaelluskehotukset muodostivat työtätekeväälle väestölle suuren kiusauksen jättää kaikki sikseen ja liittyä vaeltavan väen iloiseen veljeskuntaan.” (Kares 1945, 43.)

2. Taloudelliset epäkohdat reformaation laukaisijana

Martti Lutherin käynnistämän uskonnollisen reformaation synnyttämä kipinä syttyi taloudellisista epäkohdista, nimenomaisesti aneiden kaupankäynnin vinoutumista. Historiallinen tausta-ilmio, joka laukaisi Lutherin teologisen kritiikin katolista kirkkoa vastaan, oli kirkon taloudelliset väärinkäytökset. Luther sovelsi kultaisen säännön etiikkaa konkreettisiin tilanteisiin ja anekaupassa paavi ja katolinen kirkko olivat sekoittaneet teologian ja taloudelliset edut toisiinsa. Lutherin mukaan Rooma keräsi suunnattomia voittoja Saksan kansalaisten kustannuksella (WA 6, 417, 29). Rärkeimmin tämä tuli ilmi anekaupassa, jota vastaan Luther nousi hyökkäämään. Tämä taistelu eskaloitui koko teologista, taloudellista ja poliittista valtarakennelmaa koskeväksi kamppailuksi, kulminoituen lopulta protestanttiseksi reformaatioksi.

Aneiden käytön historia alkoi jo ennen Lutherin aikaa. Paavi Sixtus IV hyväksyi 1470-luvulla opin, jonka mukaan kirkon suorittamien hyvien tekojen vaikutus ulottui kiirastuleen

asti. Varsinaisesti ranskalaissyntyinen kardinaali Raimundus Peraudi (k. 1505) kehitti aneoppia, joka tarjosi aukottoman suojan kiirastulelta. Hän oli myös ensimmäisenä organisoimassa laajamittaista aneiden myyntiä.

Paavi Leo X (1475–1521) keksi hyödyntää anekauppaa Pietarinkirkon rakennustyön rahoittamiseksi. Hänen määräyksestään tuli kaupata aneita kahdeksan vuoden ajan Mainzin, Magdeburgin ja Brandenburgin hiippakunnissa. Tämän Paavi Leo X vahvisti maaliskuussa 1515 antamallaan anebullalla nimeltään “Sacrosancti salvatoris et redemptoris nostri”. Mainzin arkkipiispa Albrecht Brandenburgilainen sai aneiden myynnistä osuutensa, jolla hän pystyi lyhentämään Fuggerin pankkiirihuoneelta nostamia lainoja. Albrecht oli ylivelkaantunut maksessaan Roomalle nimittämismaksua erivapaudesta arkkipiispan virkaan.

Käytännössä aneiden markkinoinnin sai tehtäväkseen leipzigiläinen dominikaanimunkki Johann Tetzel, joka vuonna 1517 nimitettiin anekaupasta vastaavaksi pääkomissaariksi Magdeburgin hiippakuntaan. Hänen kuuluisa myyntilauseensa oli “kun ropo kirstuun kilahtaa niin sielu taivaaseen vilahtaa”. Tämä juonittelu sai Lutherin julkaisemaan teesinsä samana vuonna 1517. Teologisen uudistusliikkeen synnyn laukaisijana toimivat näin etupäässä taloudelliset epäkohdat ja väärinkäytökset.

3. Lutherin talousajattelun pääteemat

Lutherin yhteiskunnallisen ajattelun pohjana voidaan pitää hänen opetustaan “kahdesta hallintovallasta” (*Zwei-Regimente-Lehre*), jonka hän esitteli vuonna 1523 ilmestyneessä kirjassaan “Maallisesta esivallasta”. Sen mukaan nykyinen maailma ja ihmiskunta ovat langenneet

syntiin ja ovat pohjimmiltaan pahoja. Siksi tarvitaan maallista esivaltaa, joka pitää pahantekijät kurissa. Esivallan toimia tarvittiin, jotta kaupankäynti yhteiskunnassa mahdollistuisi (WA 15, 302, 18). Sekä maallinen, että hengellinen valtiopiiri ovat kuitenkin viimekädessä Jumalan hallinnassa, ja Jumala vaikuttaa molempien regimenttien kautta ihmiskunnan elämään. Jumala tekee ja lahjoittaa hyvää molempien avulla ja antaa jokapäiväisen leivän maallisen regimentin välityksellä.

Kyseisen ajattelun juuret voidaan ulottaa varhaisten kirkkoisien kirjoituksiin. Ajanlaskun vaihteessa elänyt juutalainen filosofi Filon Aleksandrialainen loi pohjan juutalais-kristillisen opetuksen ja platonismin synteisille. Eriyisesti Augustinus (354–430 jKr.) loi kirjassaan *“de Civitate Dei”* käsityksen “kahdesta miekasta” ja “kahdesta kaupungista”. Donatolaiskiistassa Augustinus asettui kannattamaan valtiovallan puuttumista uskonnollisten kiistojen ratkaisuun ja antoi siten selkeän esikuvan Lutherin yhteiskuntapoliittisen ajattelun muodostumiselle. Tämän ajattelun peruspilareita ovat kuuliaisuus maalliselle esivallalle, vaatimus yhteiskunnallisen järjestyksen säilymisestä ja toisaalta evankeliumin mahdollistama toinen “kaupunki” ja “kansalaisuus”. Kristitty elää maallisessa yhteiskunnassa, mutta on kuitenkin myös Jumalan valtakunnan jäsen.⁴

Koska ihmiskunta on langennut syntiin, myös talouselämä vaatii toimiakseen maallista esivaltaa. Maailmassa synti hallitsee, mikä ta-

louselämässä ilmenee ahneutena, mammonan palvontana ja koronkiskontana. Lutherin keskeisin kirjoitus, jossa hän käsittelee taloudellisia kysymyksiä, on teos *“Kaupankäynnistä ja koronkiskonnasta”* vuodelta 1524 (WA 15, 293–322). Teoksessaan Luther suhtautuu hyväksyvästi taloudelliseen toimintaan, eikä näe kaupankäynnissä lähtökohtaisesti moraalista ongelmaa. Luther toteaa: *“Ostaminen ja myyminen on tarpeellinen asia, jota ilman emme voi olla”* (WA 15, 293, 29–31).

Luther viittasi jopa keskeisimmässä teologisissa opetuksissaan, kuten Iso- ja Vähä-katekismuksessa, taloudellisiin ilmiöihin. Selittäessään viidennen käskyn (“älä tapa”) todellista merkitystä kristikunnalle, hän ottaa esimerkin taloudellisesta käyttäytymisestä: *“Jos päästät jonkun menemään alastomana, vaikka voisit hänet vaatettaa, olet päästänyt hänet paleltumaan kuoliaaksi. Jos näet jonkun kärsivän nälkää etkä ruoki häntä, jätät hänet kuolemaan nälkään.”* (WA 30, 159, 11–13.) Näin Lutherin mukaan sosiaalista kanssakäymistä ohjaava viides käsky voidaan ulottaa myös taloudellisiin suhteisiin.

Seitsemännen käskyn (“älä varasta”) selityksessään Luther varoittaa vapaiden markkinoiden toiminnan häiritsemisen ja taloudellisen epärehellisyyden olevan kuolemansynti: *“... torilla ja tavallisessa kaupankäynnissä ... toinen pettää aivan julkisesti toista väärennetyin tavaroin, mitoin, painoin ja raboin sekä bankkii itselleen etuja vilpillisesti, ovelilla juonilla ja luibuilla tempuilla. Kauppaa tehtäessä kiskotaan ylihintaa, pannaan mielivaltaisia rasiitteita, nyljetään ja kiusataan ... yhtiä huonosti tulee kyllä käymään kaikille muillekin, jotka tekevät avoimesta ja vapaasta kauppapaikasta pelkän nylkypaikan ja rosvoushuoneen. Joka päivään siellä petkutetaan köyhiä, pannaan heidän niskoilleen*

⁴ *“Sillä Jumala tahtoo, että ei-kristittyjä estetään tekemästä vääryyttä tai ainakin rankaisematta sitä barjoittamasta. Kenenkään ei pidä luulla, että maailmaa hallitaan ilman verenvuodatusta. Maallisen miekan täytyy olla punainen ja verinen. Sillä maailma tahtoo olla ja sen täytyy olla paha, sen tähden miekka on Jumalan viitsa ja kosto.”* (WA 15, 302, 23–28.)

uusia rasitteita ja hinnankorotuksia. Jokainen harjoittaa kauppaa oman mielensä mukaan ja lisäksi vielä häikäilemättömän röyhkeästi, aivan kuin hänellä olisi täysi oikeus myydä tavaransa niin kovaan hintaan kuin haluaa.” (WA 30, 165, 3–6, 166, 30–33; WA 15, 295, 21.)

Luther pitää kaupankäynnin epärehellisyttä ja hintojen manipulointia Jumalan käskyjen rikkomisena ja siten kadottavana syntinä. Kuitenkaan talouselämä ei voisi toimia yksinomaan kristillisten periaatteiden mukaisesti, sillä todelliset kristityt ovat marginaalisen pieni ryhmä: “... tällä tavoin maailmasta kaupankäynti loppuisi kokonaan, kaikilta otettaisiin tai lainattaisiin mitä heillä on ja avattaisiin ovet selkoselälleen, jotta pabat ja laiskurivatsat, joita maailma on täynnä, voisivat ottaa kaikki, pettää ja valehdella. Olenhan sanonut, että kristityt ovat harvinaisia ihmisiä maan päällä. Sen vuoksi maailma tarvitsee kovaa, ankaraa maallista hallitusta, joka pakottaa ja abdistaa pahoja, etteivät nämä ota eivätkä riistä, vaan antavat takaisin mitä lainaavat.” (WA 15, 302, 10–16.)

Luther tuomitsee ylellisyystuotteiden kulluttamisen ja kirjoittaa kohtuullisuuden puolesta. Jokaisen tulisi tyytyä oman säätynsä mukaiseen elintasoon, eikä tavoitella ylellisyyksiä ja ulkomaisia hyödykkeitä. Kirjoituksessaan “Saksan kansan kristilliselle aatelille” Luther kirjoittaa: “Ensiksi olisi sangen tarpeen yleinen Saksan kansan määräys ja päätös tuota ääretöntä vaatetuksessa esiintyvää ylellisyyttä ja kalleutta vastaan, jonka tähden niin paljon aatelisia ja rikkasta kansaa on köyhtynyt. Onhan Jumala antanut meille niin kuin muillekin maille kyllin villoja, karvoja, pellavia ja kaikkea, mitä kohtuudella tarvitaan kunkin säädyn sopivaan, säädyllyiseen vaatetukseen, niin että meidän ei olisi pakko hukata ja tublata niin hirvittäviä summia

silkeihin, samettiin, kultakankaisiin ja muihin ulkomaisiin tavaroihin ... Näemmehän, kuinka siinä jokainen tahtoo olla toisen vertainen, ja kuinka sillä, niin kuin ansaitsemme, herätetään ja edistetään keskuudessamme ylpeyttä ja kateutta, mikä kaikki paljon muun surkeuden ohella jäisi pois, jos turhamaisuus sallisi meidän kiitolisina tyytyä Jumalan antamiin tavaroihin” (WA 6, 465, 25–35, 466, 1–2). Arvostellessaan kohtuuttomia elämäntapoja hän ei kuitenkaan tarjonnut tilalle elämänkielteistä askeettisuutta. Kohtuullinen elämä antoi mahdollisuuden myös juhlaan, iloon ja kestitukseen. Oli eri asia syödä ja juoda kuin mässäillä, juopotella ja elostella (Laulaja 1981, 140).

4. Omistusoikeus

Maallinen omaisuus ei Lutherin mielestä sinällään ollut synnillistä, vaan ahneus ja lähimmäisen tarpeiden sivuuttaminen. Lutherin ajattelun pohjana on kolmen järjestyksen etiikka (kolmisäätyoppi), joka erottaa toisistaan esivallan (politia), kirkon (ecclesia) ja kotitalouden (oeconomia) järjestykset. Oeconomiaan sisältyvät perhe, työ, tiede, koulutus ja liiketoiminta. Nämä järjestykset pohjaavat Jumalan luomistyöhön⁵ (Schwanke 2014, 208). Ihmiskunnan ensimmäinen taloudellinen rakenne muodostui, kun Jumala loi Adamille Eevan kumppaniksi. Lutherin talousajattelu liittyy olennaisena osana hänen koko maailmankuvaansa. Keskiaikaisessa ajattelussa taloudellisen toimintapiirin kokonaisuus sisälsi useita tasoja, eli siihen sisältyivät aviosääty, perhe-elämä, työ, kaupankäynti, opiskelu ja tieteenharjoitus. Ensimmäisen talouden muodostivat jo Raamatun ensimmäisillä sivuilla kuvatut henkilöt, joiden historiallisuutta Luther

⁵ 1. Moos. 1:28–29

voimakkaasti puolusti. Taloudellisen toiminnan keskeinen tehtävä on elämän ylläpitäminen (Raunio 2007, 226).

Luther käyttää moraalisisina esikuvina tunnettuja Raamatun henkilöitä, kuten Aabrahamia, Daavidia ja Jobia, joista useat olivat varakkaita liikemiehiä (WA 10, 1, 2, 375, 34–36). Omaisuus tai sen määrä ei siten ole merkki jumalattomuudesta, vaan ennemminkin päinvastoin. Jumala voi siunata ihmistä maallisella omaisuudella. Keskeistä on omaisuuden käyttötarkoitus, joka voi olla hyvän tai pahan palveluksessa.

Luther ei suositellut omaisuudesta luopumista, vaan sisäistä riippumattomuutta maallisesta varallisuudesta. Ihmisen on ymmärrettävä, että Jumala on kaiken todellinen omistaja. Ihmisen tulee hallita käyttäytymistään niin, ettei omaisuus muodostu ihmisen elämän hallitsevaksi tekijäksi. Lutherin ajattelussa ihminen voi olla omaisuuden väliaikainen haltija (*possessor*), mutta Jumala on viime kädessä kaiken perimmäinen ja ikuinen omistaja (*Dominus*). Jumala voi halutessaan milloin tahansa ottaa kunkin omaisuuden pois. Luther hyväksyy sinällään suurenkin varallisuuden määrän ja käyttää perusteenaan Raamatun patriarkkojen suurta varakkuutta. Olennaista ei ole omistus tai sen määrä, vaan sen käyttö. Omaisuuden sisältyy Jumalan antama vastuu ja tehtävä palvella koko yhteiskuntaa. Omaisuutta ei saa kasvattaa yli säädynmukaisen toimeentulon ja sen ylijäämä on annettava köyhille. Ihmisen oikeus on saavuttaa sellainen elintaso, joka oli asianmukaista hänen säädysään.

Lutherin yhteiskunnallisen ajattelun taustalla vaikuttivat kirkkoisä Augustinuksen teokset, joissa tämä hyväksyi siviililain perusteella yksityisomaisuuden, mutta ei katsonut sen sisältyvän jumalallisiin säädöksiin. Jumalallisen

lain mukaan kaikki kuuluu Jumalalle, mutta siviililain mukaan on oikein sanoa ”tämä on minun.” Omistaminen ei siis merkitse totaaliselta valtaa, vaan on viimekädessä riippuvainen Jumalan hyväksynnästä.

5. Vapaat markkinat ja oikeudenmukainen hinta

Luther (WA 15, 300–302) määrittelee neljä eritasoista kristillisen kaupankäynnin ja hyödykkeiden vaihdannan tapaa. Luther esittää ne moraalisisessa vaatuvuusjärjestyksessä:

1. Annamme halukkaiden vapaasti ottaa ja riistää kaiken omaisuutemme. Luther viittaa tässä Jeesuksen kehotukseen vuorisaarnassa: *”Jos joku yrittää oikeutta käymällä viedä sinulta paidan, anna hänelle viittasiikin”* (Matt. 5:40). Väkivalloin varastettua omaisuutta ei näin Lutherin mukaan tulisi vaatia takaisin. Oikea kristitty osoittaa näin toimimalla luottavansa täysin Jumalan apuun, joka antaa uskoville *”jokapäiväisen leivän”* (Matt. 6:11).
2. Jokaiselle annetaan ilmaiseksi mitä hän tarvitsee. Tässä Luther viittaa Jeesuksen sanoihin: *”Anna sille, joka sinulta pyytää, äläkä käännä selkääsi sille, joka haluaa lainata sinulta”* (Matt. 5:42).
3. Lainaaminen ja lainaksi ottaminen ilman takeita lainan takaisinsaannista. Luotonantaja antaa lainaksi vain sen verran, kuin mitä hänellä on varaa menettää. Hän ottaa lainan takaisin mikäli sitä hänelle lainajan päätyttyä tarjotaan, mutta katsoo lainan suosiolla menetetyksi mikäli näin ei tapahdu.

4. Ostaminen ja myyminen käteisellä rahalla tai tavaravaihdolla. Näistä neljästä hyödykkeiden kristillisen vaihdannan tavoista Luther realistisesti näkee vain neljännen käytännössä mahdolliseksi. Kolme ensimmäistä tapaa edellyttävät täydellistä luottamusta Jumalan huolenpitoon. Koska Luther kaikessa toiminnassaan ajattelee Kristuksen takaisinpaluun pian koittavan, voisivat kaikki neljä vaihdannan tapaa olla eskatologisessa tulevaisuudessa mahdollisia, mutta eivät aiemmin. Elämme langenneessa luomakunnassa, jossa ahneus ja synty vallitsevat. Raamatun etiikan mukaan toimivat kristityt eivät koskaan ole muodostaneet kansakunnan enemmistöä, aivan kuten Luther kirjoittaa: *“...siibenpä tarvitaankin oikea kristitty, tuo koko maan harvinaisin eläin”* (WA 15, 301, 13–14).

Lutherilla hintojen määrittämisen periaatteet nousivat kultaisen säännön etiikasta. Oikeudenmukaisen kaupankäynnin periaatteet tuli sisäistää pitämällä kultainen sääntö alati “silmien edessä” (WA 6, 270, 35). Hinnanmäärityksessä tuli huomioida sekä kauppiaan että ostajan etu. Kaupankäynnissä ei saa ahnehtia voittoa lähimmäisen kustannuksella eikä aiheuttaa kenellekään vahinkoa vaan taloudessa on toimittava koko yhteisön edun hyväksi. Jokaisen oli tyydyttävä kohtuulliseen toimeentuloon. Periaatteessa Lutherin mielestä paras hinnanmäärityksen tapa olisi löytää jostakin riittävän valistunut ja oikeudenmukainen ihminen, joka osaisi määrätä kaikille hyödykkeille oikean hinnan. *“Olisi kai paras ja varmin keino se, että maallinen ballitus asettaisi ja määräisi järkeviä ja rebellisiä ihmisiä arvioimaan kaikki tavarat kustannuksineen ja sitten määräämään niiden arvolle mitat ja määrät, niin*

että kauppias voi tulla toimeen ja saada siitä riittävän elannon” (WA 15, 296, 10–16). Hän ei kuitenkaan uskonut tällaista ihmistä löytyvän, joten lausahdus jää teoreettiseksi ideaaliksi.

Teoreettisesti optimaalisimman menetelmän puuttuessa, Luther katsoo markkinamekanismin olevan parhain ja järkevin ratkaisu oikeudenmukaisimman hinnan löytämiseksi eri tuotteille: *“... on lähin ja paras keino se, että tavaralla on se arvo, mikä siitä yleisillä markkinoilla otetaan ja annetaan”* (WA 15, 296, 18–20). Markkinamekanismi määrittelee hyödykkeille oikeat hinnat ja yksilöiden eettiseksi ohjeeksi riittää omantunnon vilpitön tahto (WA 15, 297, 1–6).

Luther päätyy siis jo 200 vuotta ennen Adam Smithiä suosittelemaan hyödykkeiden hinnanmuodostuksessa vapaiden markkinoiden vapaata tasapainottumista. Markkinoilla kysyntä ja tarjonta tasapainottuvat, kun hinnat saavat vapaasti määrittyä. Tässä yhteydessä Luther jälleen peräänkuuluttaa lähimmäisen tarpeista huolehtimista. Ostajan hädänalaista tilaa ei saa käyttää hyväksi eikä monopolivoimia saa päästää irralleen markkinoilla. Monopolit ja kartellit toimivat kultaisen säännön kohtuullisen elämän vaatimusta vastaan.

Luther kirosi kauppiaiden pyrkimyksen voiton maksimointiin. Voiton maksimointi perustuu itsekkyydelle eikä ota huomioon lähimmäisen tarpeita. Hintojen maksimointi antaa tilaa ahneudelle ja Lutherin mukaan *“avaa helvetin kaikki portit”*. Luther kritisoi koronkiskureita jotka olivat syllisiä ylivelkaantumiseen. Kauppiaiden saamassa voitto-osuudessa oli pyrittävä kohtuullisuuteen. Lutherin käytännön ajattelu heijastelee myös hänen eskatologisia näkemyksiään. Luther uskoi Jeesuksen toisen tulemisen olevan aivan pian tapahtuvaa todellisuutta: *“... tosiaankin uskon viimeisen*

päivän olevan ovella, vaikka sitä kenties kaikkein vähimmin ajatellaan” (WA 6, 467, 15–16). Lutherin kaikessa yhteiskunnallisessa ajattelussa on olennaisena osana toivo Kristuksen pikaisesta tulemisesta ja hänen perustamastaan valtakunnasta. Silloin ihmiset tulevat toimimaan jumalallisen lain mukaisesti eikä maallista esivaltaa enää tarvita takaamaan talouden toimintakykyä. Tulevassa taivasten valtakunnassa Kristus kykenee määrittelemään hyödykkeiden oikeat hinnat. Siihen asti on järkeväntä antaa hyvin toimivan markkinamekanismin tasapainottaa hyödykkeiden hinnat.

6. Korko ja raha

Lutherin mukaan koronottaminen oli epä kristillistä ja vastoin luonnollista lakia. Karl Marx nimitti Lutheria Saksan ensimmäiseksi kansantaloustieteilijäksi hänen korkoa koskevien kirjoitustensa johdosta (Pirinen 1984, 91). Lutherin määritelmän mukaan koronkiskontaa tapahtuu aina, kun raha lisääntyy ilman työtä ja riskiä (Tanskanen 1990, 165). Luther ei peräänny näkemyksistään edes tilanteessa, jossa sopimus olisi määritelty kaupan muotoon (*Zinskauf*). Luther korostaa työn merkitystä ja riskitekiä. Raha voi olla oikeutetusti tuottavaa vain työn ja riskin yhteydessä. Koron määrän tulee riippua tuotosta, eikä mikään voitto ole perusteltua ilman sen syntymiseen liittyntä riskiä. Tuomittavan hyväksikäytön tunnusmerkit täyttyvät, mikäli vain toinen osapuoli tekee sekä työn että kantaa kaiken riskin. Pelkkä rahan omistaminen ei oikeuta voittoon. Kuten myös Aristoteles on argumentoinut, rahan tekeminen rahalla on aina väärin. “*Maailma ei voi olla ilman koronkiskomista, ilman abneutta, ilman ylpeyttä, ilman haureutta, ilman aviorkosta, ilman murhaa, ilman varkautta, ilman*

jumalanpilkkua ja kaikenlaisia syntejä ... Koronkiskomista täytyy olla, mutta voi koronkiskojia.” (WA 51, 331–424.)

Lutherilla oli myös näkemyksiä rahan oikeutetusta tuottavuudesta. Lutherille raha ei ollut ainoastaan vaihdon väline, vaan hän ymmärsi myös rahan mahdollisen merkityksen tuotannon pääomana (Tanskanen 1990, 166). Luther ei myöskään ollut pelkästään pragmatikko. Luther kannatti rahan hedelmättömyysoppia, jonka mukaan varma tuotto ilman työtä ja riskiä on hyötymistä toisten kustannuksella.

Lainaksi antaminen ja ottaminen ovat Lutherin mukaan aina väärin, mikäli lainaa vastaan vaatii enemmän kuin alun perin on lainannut. Vaikka koron ottaminen oli laajasti yleistynyt käytäntö keskiajan talouselämässä, se oli yleisyydestään huolimatta Lutherin mielestä vastoin kultaisten säännön etiikkaa. Luther kuvaa koronkiskuria pahuuden ruumiillistumana, joka nauraa sydäimestään kun velallista tulee tämän maorja. Lainan ei tulisi palvella antajansa voittoa, mainetta tai vallanhimoa. Lainan antaminen tai ottaminen saisi toteutua vain köyhän palvelukseksi ja hyödyksi: “*Jos velallinen on köyhä eikä kykene maksamaan takaisin, mutta toinen ei ole köyhä, sinun on vapaasti käytettävä rakkauden lakia ja vapautettava velallinen. Sillä tuo toinen on rakkauden lain mukaan velvollinen luopumaan saatavastaan ja antamaan velalliselleen lisäksi niin paljon kuin tämä tarvitsee. Mutta jos velallinen ei ole köyhä, niin maksakoon takaisin niin paljon kuin voi, olkoonpa se sitten koko määrä, puolet, kolmas tai neljäs osa siitä, mutta niin, että jätät hänelle vielä kohtuullisen asunnon, ravinnon ja vaatetuksen itseään, vaimoan ja lapsiaan varten.”* (WA 11, 279, 6–13.)

Luther kehottaa papistoa saarnaamaan aktiivisesti koronkiskontaa vastaan. Koronkis-

kontaa ei voi koskaan täysin poistaa yhteiskunnasta, mutta maallisen esivallan tulisi viimekädessä väkivalloin estää sen laajeneminen. Luther kirjoittaa: “*Kuin roistoja ja murhaajia pitäisi koronkiskojia teilata ja kiduttaa ... ja kaikki saiturit karkottaa, julistaa kirkonkiroukseen, mestata, erityisesti ne jotka omavaltaisesti aiheuttavat hintojen nousua, kuten nyt aateli ja talonpojat tekevät*” (WA 51, 331–424).

Korkokauppa on Lutherin mukaan tietysin edellytyksin mahdollista, mutta edellyttää myös lainanantajalta riskiin osallistumista ja koron tulisi määräytyä oikeudenmukaisena prosenttiosuutena tuotosta (WA 15, 321, 14–34). Näin molemmat osapuolet voisivat kultaisen säännön etiikan mukaisesti jakaa riskiä. Riskittömästi saatu korkotuotto on koronkiskontaa ja siten syntii. Vastaavasti Lutheria edeltäneiden skolastikkojen mukaan varallisuudesta oli oikeutettua saada voittoa, mikäli altistui riskille. Rahan omistaja oli skolastikkojen mukaan oikeutettu saamaan omistuksestaan hyötyä ja pääoman tuottaminen oli hyväksyttävää.

Luther suhtautui käytännöllisiin ongelmiin kohtuullisen joustavasti, eikä käytännön tilanteissa pitänyt tiukasti kiinni ehdottomista periaatteistaan. Luther viljeli kirjoituksissaan grobiaania retoriikkaa ja lausui hyvin kärjekkäitä mielipiteitä, mutta maalliselle hallinnolle antamissaan suosituksissa hän oli varsin joustava (Arffman 2008, 51). Esimerkiksi kirjeessään vaaliruhtinas Johann Friedrichille Luther päätyi lopulta myöntymään kohtuulliseen korkoon (4–5 %) väliaikaisena ratkaisuna (Peukert 2010, 34; WA.B 3, 305). Korkokauppa oli käytännön elämässä realiteetti, joten hän tahtoi ohjata korkokauppaa kohtuullisiin mittasuhteisiin. Kohtuullinen korko oli järjen mini-

miratkaisu luonnollisen lain vaatimukseen (Laulaja 1981, 155).

7. Työmarkkinat

Lutherin talousajattelusta tunnetaan arkipuheessa termi “luterilainen työmoraali”, jolla viitataan yleensä ahkeraan ja rehelliseen puurtamiseen yhteisen hyvän puolesta. Keskeistä Lutherille oli kaiken työnteon ymmärtäminen olennaiseksi osaksi ihmisen kutsumusta. Työn arvon mittana on se, miten työ palvelee yhteisön elämää. Luomisessa ihmiskunnan tehtäväksi on annettu “viljellä ja varjella” maata ja tehdä työtä (1. Moos. 2:15). Omaisuus ja työ ovat Lutherilla sidoksissa toisiinsa. Luther näkee työn olevan jokaisen siihen kykenevän velvollisuus. Luther lainaa Raamatun Jobin kirjaa (Job. 5:7), jonka mukaan kuten lintu on syntynyt lentämään, ihminen on syntynyt tekemään työtä. Luther eroaa työkäsityksessään monista skolastikoista, kuten Tuomas Akvinolaisesta, jonka mukaan työ oli ihmiskunnan yleinen velvollisuus, mutta ei koskenut yksityistä ihmistä eikä velvoittanut yksilöä työhön.

Oppi työstä kutsumuksena kuuluu Lutherin merkittävimpien löytöjen joukkoon (Arkila 2016, 86). Lutherin opetus kristityn kutsumuksesta työelämässä liittyi hänen näkemykseensä yhteisestä pappeudesta. Lutherin mukaan kristitty voi palvella Jumalaa missä asemassa tahansa. Tavallisen kansalaisen velvollisuus on tehdä työtä (*tu labora*). Luther perustelee tätä käskyä apostolien opetuksella (Room. 13:4 ja 1. Piet 2:14) kirjassaan “Saksan kansan kristilliselle aatelille” vuodelta 1520 (WA 6, 404–469). Hengellisen säädyn tehtävä on ruukoilla (*tu ora*) ja maallisen auktoriteetin suojella alamaisiaan (*tu protege*). Lutherilla yhteis-

kunnallinen eriarvoisuus ei ole itsetarkoituksesta vaan välttämätön väline maailman pystyssä pitämiseksi (Lau 1933, 92). Yhteiskunnallisten erojen säilyminen johtaa onnellisuuteen, mutta perinteisen säätyajan muuttaminen onnettomuuteen. Säädynmukaisen elintason säilyttäminen työn avulla on oikein. Kaikki eettisesti hyväksyttävä toiminta on Jumalan antamaa kutsumustyötä ja samalla jumalanpalvelusta. Jokaisen työpanoksella on yksilöllinen merkityksensä yhteiskunnan kokonaisuudessa ja työn keskeinen merkitys on palvella sen avulla muita ja koko yhteiskuntaa (Kolb 2009, 175).

Opettaessaan katekismuksessa seitsemännen käskyn (”älä varasta”) merkitystä Luther varoittaa siinä varastamisen merkitsevän myös laiskuutta ja taloudellista epärehellisyyttä. Työtä on tehtävä ahkerasti ja tunnollisesti. Laiskuus on varastamisen eräs muoto, ja työntekijä joka tekee työtehtävänsä huolimattomasti varastaa työnantajaltaan: *”... ettei varastamista ole vain rahakirstujen ja taskujen tyhjentäminen. Se on levinnyt myös torille, työpajoihin ... talon palveluskunta ei hoida tehtäviään uskollisesti, vaan joko tekee vahinkoa tai antaa vahingon sattua, vaikka voisi sen hyvinkin estää, tai hoitaa muutoin veltoisti ja laiminlyöden isäntänsä ja emäntänsä omaisuutta. He laiskottelevat, veltoilevat ja ilkeilevät näiden kiusaksi ja harmiksi tai tekevät jotain muuta vastaavaa tahallaan ... saman sanon myös käsityöläisistä, työläisistä ja päiväpalkkalaisista ... työnsä he tekevät hutiloiden ja petkuttaen.”* (WA 30, 164, 5–30.)

8. Sosiaalipolitiikka

Luther pyrki uudistamaan yhteiskuntaa suuntaan, jossa kenenkään ei tarvitsisi kerjätä elantoaan (Vainio 2008, 81). Toisaalta hän kaikissa taloutta koskevilla kirjoituksissaan kannusti ihmisiä työntekoon ja ahkeruuteen. Kirjassaan ”Saksan kansan kristilliselle aatelille kristillisen säädyn parantamisesta” Luther vaati kerjäämisen kieltämistä koko kristikunnassa. *”Kaupungin olisi pidettävä huolta omista köyhistään eikä suvaittava vieraita kerjäläisiä, olivatpa he nimeltään mitä hyvänsä ... minun luullakseni ei missään asiassa harjoiteta niin paljon konnuutta ja petosta kuin kerjäämisessä”* (WA 6, 451, 22–36). Luther ei myöskään suvainnut laiskuutta tai toisten kustannuksella elämistä: *”Ei sovi että yksi vetelehtii laiskana toisen kustannuksella. Ei Jumala ole määrännyt ketään elämään toisen tavaroista, paitsi saarnaajien ja hallitsevien pappien heidän hengellisen työnsä vuoksi”* (WA 6, 451, 15–17). Niille, jotka halusivat rikkautta, Lutherilla oli selkeä neuvo: *”Jos hän tahtoo olla rikas, niin tarttukoön auran ja etsiköön itse maasta rikkautta”* (WA 6, 451, 9–11).

Reformaation uudistustyö ulottui sairaanhoitoon, koulutukseen ja köyhäinhoitoon. Pyrkimyksenä oli luoda sosiaalinen järjestys, joka kannustaisi työntekoon eikä houkuttaisi elämiin toisten kustannuksella. Samalla haluttiin päästä oloihin, joissa kenenkään ei tarvitsisi kerjätä elantoaan. Luther korosti koulutuksen ja kasvatuksen merkitystä, kun lapsia valmistettiin elämään kutsumustaan varten (Marty 2006, 132). Luther katsoi rahan käyttämisen aneisiin, messuihin, pyhiinvaelluksiin ja muihin kirkon palveluihin olevan rahan haaskaamista. Hänen mukaansa hyvä investointi oli sijoittaa vaikkapa kristillisten koulujen toiminnan mahdollistamiseen. Luther oli aikakauten-

sa edelläkävijä julkisen koulutuksen puolustamisessa. Mikäli ihmiset eivät välittäneet itse pelastuksestaan, vaaliruhtinaat olivat Lutherin mielestä oikeutettuja pakottamaan alamaisiaan kuuntelemaan Jumalan sanaa ja opettamaan lapsia. Jos ruhtinas pystyi kokoamaan sotaa varten armeijan, hänellä pitäisi olla myös valtaa pakottaa vanhemmat lähettämään lapsensa kouluun. Luther omistautui innokkaasti tukemaan koulutusta ja kasvatusta, jotta ihmiset voisivat palvella Jumalaa maallisessa elämässä (Marty 2006, 133). Evankeliumin mukainen kasvatus ja koulutus olivat lähellä Lutherin sydäntä. Tätä varten hän julkaisi vuonna 1529 katekismuksensa.

Kaikki yhteisön jäsenet ovat vastuussa toisistaan. Lutherin mukaan olisi oikein, jos maallinen regimentti voisi ylläpitää sairaaloita. Yleinen sairaanhoito on siis koko yhteisön tehtävä, vaikka esivalta kantaisi siitä päävastuun. Perusajatus oli, että yhteisö huolehtisi jäsentensä perustarpeista. Kaikkia yhteiskunnallisia ongelmia tulisi Lutherin mielestä arvioida kultaisen säännön, luonnollisen lain ja rakkauden valossa. (Raunio 2007, 57–77.)

Lutherilla ei ollut kovin korkeita odotuksia maallisten auktoriteettien hurskaudesta. Kirjassaan ”Maallisesta esivallasta” hän kirjoitti: *”Kukapa ei tietäisi sitä, että ruhtinas on taivaassa harvinainen otus?”* (WA 11, 273, 31). Vielä talvella 1528 Luther oli sitä mieltä, että vaaliruhtinaalla ei ollut velvollisuutta järjestää alueensa seurakuntien tarkastuksia, vaan niitä tuli suorittaa vain kristillisestä rakkaudesta ja Jumalan nimessä. Esivallan tuli katsoa ensisijaisesti koko yhteisön etua eikä vain joidenkin yksilöiden parasta. Ruhtinasvallan vahvistuminen oli osa uutta eurooppalaista ajattelua. Humanistit suhtautuivat ruhtinaiden kirkolliseen valtaan etupäässä myönteisesti. Tämä pätee

myös Lutherin tärkeimmän seuraajan ja työtoverin, Philip Melanchthonin (1497–1560) ajatteluun. Melanchthon ei Lutherin tavoin johtanut ruhtinaiden oikeutta puuttua kirkon asioihin kristittyjen yhteisestä pappeudesta. Melanchthon sai vaikutteita Erasmus Rotterdاملaiselta ja opetti vuodesta 1534 alkaen, että ruhtinailla oli asema ”kirkon tärkeimpinä jäseninä” ja tämä asema velvoitti heitä huolehtimaan myös oikeasta jumalanpalveluksesta. Tämä oli suorastaan ruhtinaan tärkein velvollisuus. Melanchthonin käsitys ruhtinaista ”kirkon tärkeimpinä jäseninä” vastasi ruhtinaiden etuja. Myös Tanskan ja Ruotsin kuninkaas joutuivat tähän järjestäessään Pohjoismaiden kirkollisia oloja (Arffman 2008, 293).

Lutherin mukaan kirkon opetusvirka ja hengellinen pappeus olivat kaksi eri asiaa. Pappeus kuului yhteisesti kaikille uskoville, siis myös ruhtinaille. Koska ruhtinailla oli asemansa perusteella hyvät mahdollisuudet toimia, heidän tuli puuttua paavin hirmuvaltaan ja poistaa kirkon vääristymiä. Vuoden 1520 tilanteessa oppi yhteisestä pappeudesta oli tehokas paavinvastainen ase. Luther suhtautui myönteisesti ruhtinasvaltaan, olihan hän Fredrik Viisaan suojeluksessa. Heidän etunsa yhtenivät poliittiseen tilanteeseen sopivasti.

Luther korosti, että ruhtinaiden tuli jättää hengellinen regimentti Jumalan sanan vaikutusalueeksi. Pakkokeinot eivät kuuluneet uskoon. Lutherin politiikka ei käytännössä osoittautunut kovinkaan toimivaksi, vaan se aiheutti monia poliittisia ristiriitoja Thomas Müntzerin kaltaisten aggressiivisten ääriainesten kanssa ja oli johtamassa Saksan talonpoikaiskapinaan. Ihmiset kyllä mielellään sanoutuivat irti kanonisen oikeuden mukaisista velvollisuuksista (kuten seurakunnalle maksettavat verot ja maksut), mutta enemmistö väestöstä ei

juuri piitannut teologisista kysymyksistä tai evankeliumin saarnasta. Tämän seurauksena seurakuntien toiminta paljolti lamaantui. Vuoden 1526 “Saksalaisessa messussa” Luther myönsi, että evankeliumiin sitoutunutta kristittyjen joukkoa ei ollut syntynyt edes Wittenbergissä: *“Jokainen tekee mitä vain tahtoo”* (WA 19, 72, 15–16).

Wittenbergistä alkanut evankelinen liike oli professorien ohjaamaa liikehdintää. Se oli teologien työstä noussut vastalause sille, että Rooman kelvottomat byrokraatit ja heidän liehittelijänsä kuvittelivat kirkon johtamisen olevan pelkkää hallinnointia (Arffman 2008, 154). Saksin vaaliruhtinaskunnan kirkossa Lutherin arvovalta muodosti vaaliruhtinaan vallan vastapainon. Hänen jälkeensä tällaista tasapainottavaa auktoriteettia ei Saksissakaan enää ollut. Luterilaisista kirkoista tuli vähitellen ruhtinainien johtamia kirkkoja. Lutherin teologia joutui luterilaisuudenkin piirissä väistymään. Augsburgin uskonrauhassa (1555) Saksan ruhtinaat saivat oikeuden päättää alueellaan harjoitettavasta kristinuskon muodosta. Näin rakennettiin juridinen pohja luterilaisen ruhtinainien vallalle ja heidän luomilleen maakirkoille (Arffman 2008, 180).

Lutherin ansiosta Saksan sosiaalipolitiikka sai aivan uuden käänteen, kun luostareita lakkautettiin. Hyvinvointipalveluiden tarjoaminen siirtyi maalliselle esivallalle. Lutherin vaikutuksesta Wittenbergiin perustettiin vuonna 1522 kunnan yhteinen kassa, josta verorahoilla kustannettiin edullisia lainoja käsityöläisille ja tuettiin Wittenbergin vähäosaisia. Kassaa hoiti kaupungin raati ja rahaa kertyi verojen ja lahjoitusten kautta. Samalla kerjääminen kiellettiin lailla. Aiemmin kerjääminen oli ollut yhteiskuntajärjestykseen olennaisena osana kuulunut ammatti, josta oli myös maksettava

veroa. Köyhyys oli hyve, joka hengellisesti hyödytti sekä almujen antajaa että niiden saajaa (Raunio 2007, 282–283).

Wittenbergin esimerkki levisi ympäristöön nopeasti. Vuonna 1523 vastaavia julkisia köyhäinhoidon rahoitusjärjestelmiä oli voimassa jo ainakin Leisnigissä, Augsburgissa, Nürnbergissä, Altenburgissa, Kitzingenissä, Strassburgissa, Breslaussa ja Regensburgissa. Lutherin aikalaiset arvostivat hänen rohkeuttaan sosiaalipoliittisissa askareissa. *“Tohtori Martinus ei ole vain teologi ja uskon puolustaja, vaan myös köyhien oikeuksien puolustaja. He pakenevat joka kylästä ja kolkasta hänen luokseen saadaksesen häneltä apua, saadaksesen hänet kirjoittamaan esivallalle.”* (van Dülmen 2002, 323.)

9. Luther sovellettuna nykypäivän talouteen

Uskonpuhdistaja Martti Luther tunnetaan teologina ja yhteiskunnallisen kumousliikkeen johtohahmona. Hänen ajattelunsa merkitys ulottuu kuitenkin myös eurooppalaiseen talouskehitykseen. Luther ei ollut taloustieteilijä, mutta hän käytti saarnoissaan ja kirjoituksissaan säännöllisesti esimerkkejä talouden ilmiöistä.

Luther rakensi talousetiikkansa tärkeimmät kulmakivet Raamatun kultaisten säännön pohjalle. Hyvinvoiva yhteisöllinen elämä toteutuu siellä, missä ihmiset soveltavat keskinäisissä suhteissaan kultaista sääntöä. Myös taloudellista toimintaa tulee arvioida luonnollisen lain ja lähimmäisenrakkauden valossa. Kaikki yhteisön jäsenet ovat vastuussa toisistaan, joten yhteiskunnassa tulee toteutua vastavuoroinen kultaisten säännön soveltaminen arkipäiväisiin tilanteisiin. Pyyteeton toisen ihmisen asemaan asettuminen kuuluu myös taloudellisiin suhteisiin. Lutherin perusajatuksena oli, että yhteisö

huolehtii jäsentensä perustarpeista (Raunio 2001, 299).

Luther on leimattu yhteiskunnallisessa ajattelussaan tyyppilliseksi keskiajan skolastikkojen seuraajaksi. Hänen talousajattelustaan on löydettävissä kuitenkin varsin moderneja piirteitä. Luther ymmärsi markkinamekanismin toimintaperiaatteen ja hyväksyi sen hinnanmuodotuksen perusteeksi. Kysyntä ja tarjonta tasapainottavat kilpailulliset markkinat vapaasti määräytyvien hintojen avulla. Lutherin mukaan oikeudenmukaisempaa tapaa määrittellä hinnat ei käytännössä ollut löydettävissä. Näin Luther päätyi samaan havaintoon kuin taloustieteen isänä pidetty Adam Smith parisataa vuotta myöhemmin. Tästä syystä Martti Lutheria olisi oikeastaan oikeutettua pitää modernin taloustieteen isänä. Hän puolusti kaupan vapautta, mutta saarnasi ahneutta vastaan.

Toisin kuin Adam Smith, Luther ei käyttänyt termiä ”näkymätön käsi”. Tätä kuuluisaa termiä tosin Smith käytti vain yhden ainoan kerran pääteoksessaan *The Wealth of Nations*. Lutherin ajatus on kuitenkin identtinen Smithin kanssa: Markkinoilla toteutuvat hinnat tasapainottavat hyödykkeiden kysynnän ja tarjonnan ja näin hinnat määräytyvät mahdollisimman oikeudenmukaisesti.

Lutherilla kaiken inhimillisen ja yhteiskunnallisen toiminnan taustalla vaikuttaa kuitenkin myös ”näkymätön käsi”, nimittäin Jumalan kaitselmuks. Teologina Luther näkee ihmisen olevan vastuussa toiminnastaan Jumalalle. Taloudellisessa toiminnassa tuli pyrkiä kultaisen säännön mukaisiin kohtuullisiin ratkaisuihin. Ihmisten tuli elää keskenään yhteisössä, niin kuin tahtoivat myös muiden siinä elävän. Henkilökohtaiset elämäntavat ja taloudellinen toiminta eivät olleet Jumala-suhteesta irrallisia, omalakisista elämäalueita. Kohtuullinen elämä

oli suostumista elintason yhteisölliseen kompromissiin omien aineellisten tavoitteiden ja muiden ihmisten vastaavien pyrkimysten välillä (Laulaja 1981, 168).

Toisin kuin keskiaikainen luostarilaitos, Luther katsoi rahan ja varallisuuden olevan osa hyvää Jumalan luomistekoa. Raha ei siis ole itsessään pahaa tai vieroksuttavaa, joskin mammonaa voi käyttää myös pahan välikappaleena. Luther käyttää Raamatun patriarkkoja esimerkkeinä varakkaista, mutta samalla Jumalalle otollisista ihmisistä. Hän kehottaa varakkaita ihmisiä iloitsemaan Jumalan heille antamista lahjoista ja käyttämään omaisuuttaan lähimmäistensä parhaaksi. Tässä tulee esiin Lutherin ajattelun keskeinen vaatimus lähimmäisen rakastamisesta. Jokaisen ihmisen on pyrittävä huomioimaan lähimmäisensä tarpeet ja toimimaan yhteisön hyväksi. Kauppiaat eivät saa toimia lähimmäisensä haitaksi vaan hyödyksi. Oikeudenmukainen kaupankäynti on Lutherin mukaan jopa ”jumalallista” toimintaa, sillä se hyödyttää sekä ostajia että myyjiä. Lutherin käsitykset sopivat mainiosti yhteen modernien talouskasvuteorioiden ajatusten kanssa, sillä nykyään korkean eettisyyden, luottamuksen, rehellisyyden ja hyvän hallinnon merkitys tunnustetaan talouskasvun tärkeinä edellytyksinä.

Lutherin taloudellisen ajattelun keskeinen opetus sovellettuna nykypäivän taloudellisiin kysymyksiin on myönteinen suhde markkinatalouteen. Vapaasti toimivat markkinat ovat Lutherin mukaan toimivin tapa löytää tuotteille oikeudenmukainen hinta. Luther olisi nykyään taistelemassa konsumerismia ja globaaleja monikansallisia yrityksiä vastaan, jotka pyrkivät monopolisoimaan markkinat. Maallisella esivallalla on oikeus ja velvollisuus toimia niin, että talouspolitiikan keinoin markkinoiden

optimaalinen toiminta mahdollistuu. Esivallan tulee rangaista markkinoiden manipuloinnista ja rajoittaa ahneutta. Kultaisen säännön määrittelemän lähimmäisenrakkauden toteutumisen kaupankäynnissä ja taistelu ahneutta vastaan ovat leimaa antavia piirteitä Lutherin

ajattelussa. Yhteiskunnassa taloudelliset tavoitteet eivät saa olla määräävässä roolissa, vaan niitä tulee kontrolloida, jotta lähimmäisten hyvinvoinnin vaarantava ahneus ei pääse valloilleen. Kultaisen säännön etiikka pätee myös taloudellisessa toiminnassa. □

Kirjallisuus

- Arffman, K. (2008), *Auttamisen vallankumous: Luterilaisuuden yritys ratkaista köyhyiden aiheuttamat ongelmat*, Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Arkkila, R. (2016), *Kallis oppi-isä Martti Luther*, Sley-Media.
- Duchrow, U. (1995), *Alternatives to Global Capitalism: Drawn from Biblical History, Designed for Political Action*, International Books, Heidelberg.
- van Dülmen, A. (2002), *Martti Luther. Elämä, teot, ja kirjoitukset*, IdeaNova.
- Elert, W. (1958), *Morphologie des Luthertums, II band, Soziallehren und Sozialwirkungen des Luthertums*, Beck, München.
- Elsas, M.J. (1936), *Umriss einer Geschichte der Preise und Löhne in Deutschland, Vol. I.*, A.W. Sijthoff's, Leiden.
- Honecker, M. (1977), *Sozialethik zwischen tradition und vernunft*, Mohr, Tübingen.
- Honecker, M. (1990), *Einführung in die theologische ethik: Grundlagen und Grundbegriff*, de Gruyter, Berlin.
- Kares, O. (1945), *Luther. Henkilökuva ja kehitysaika*, WSOY.
- Kolb, R. (2009), *Martin Luther: Confessor of the Faith*, Oxford University Press.
- Korkman, S. (2016), "Moraalin merkitys taloudelle", teoksessa Kivistö, S., Pihlström, S. ja Tolonen, M. (toim.), *Talous ja moraalit*, Gaudeamus: 25–45.
- Lau, F. (1933), "Äußerliche Ordnung" und "Weltlich Ding" in *Luthers Theologie*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Laulaja, J. (1981), *Kultaisen säännön etiikka. Lutherin sosiaalietiikan luonnonoikeudellinen perusstrukturi*, Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja nro 32, Helsinki.
- Luther, M. (1520), "An den Christlichen Adel Deutscher Nation von des Christlichen Standes Besserung", WA (=Weimarer Ausgabe, Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe, 61 vols. Weimar, 1883-) 6, 404–469, suom. "Saksan kansan kristilliselle aatelille kristillisen säädyn parantamisesta", teoksessa *Martti Luther, Valitut teokset* 2, suom. Peltonen, A. F. ja Lehtonen, M. E. (1959), WSOY: 319–390.
- Luther, M. (1523), "Von Weltlicher Oberkeit", WA 11, 245–281, suom. "Maallisesta esivallasta", teoksessa *Martti Luther, Valitut teokset* 3, suom. Ollikainen, H. (1959), WSOY: 67–102.
- Luther, M. (1524), "Brief Luthers an Herzog Johann Friedrich von Sachsen", 18.06.1524, WA. B (Briefwechsel) 3: 305–308.
- Luther, M. (1524), "Von Kaufshandlung und Wucher", WA 15: 293–322, suom. "Kaupankäynnistä ja koronkiskonnasta", teoksessa *Martti Luther, Valitut teokset* 3, suom. Krohn, A. (1959), WSOY: 217–225.
- Luther, M. (1526), "Sommerpostille", WA 10: 1, 2, 209–441.

- Luther, M. (1526), “Deutsche Messe”, WA 19: 44–113.
- Luther, M. (1526), “Briefwechsel”, WA Br 4.
- Luther, M. (1527), “Predigten und Schriften”, WA 23.
- Luther, M. (1529), “Der Grosse Katechismus”, WA 30: 125–238, suom. “Tohtori Martti Lutherin Iso katekismus”, teoksessa *Tunnustuskirjat* (1983), Kuopion tuomiokirkkoseurakunta: 327–423.
- Luther, M. (1540), “An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen, Vermahnung”, WA 51, 331–424, suom. “Papeille koronkiskontaa vastaan saarnaamiseksi”, teoksessa *Koronkiskurit, Otteita Martti Lutherin kirjoituksista*, suom. Sirola, Y. (1925), Työväenjärjestöjen Tiedonantaja, Helsinki.
- Marcuse, H. (1983), *From Luther to Popper*, Verso, London.
- Marty, M. (2006), *Martti Luther*, Ajatus kirjat.
- Munro, J.H. (2003), “The Monetary Origins of the Price Revolution”, teoksessa Flynn, D. O., Giraldez, A. ja von Glahn, R. (toim.), *Global connections and monetary history, 1470–1800*, Aldershot: 1–34.
- Peukert, H. (2010), “Martin Luther: A first modern economist”, teoksessa Backhaus, J. (toim.), *The Reformation: As a Pre-Condition for Modern Capitalism*, LIT Verlag: 13–63.
- Pirinen, K. (1984), *Seitsenpäinen Luther*, SLEY-kirjat.
- Postan, M. M., ja Miller, E. (1987), *The Cambridge Economic History of Europe from the decline of the Roman Empire (The Cambridge Economic History of Europe)*, Cambridge University Press: 735–736.
- Prien, H. (1992), *Luthers Wirtschaftsethik*, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Raunio, A. (2001), “Luther ja yhteiskunta”, teoksessa Kärkkäinen, P. (toim.), *Jobdatus Lutherin teologiaan*, Kirjapaja: 290–302.
- Raunio, A. (2007), *Järki, usko ja lähimmäisen hyvä. Tutkimus luterilaisen etiikan ja diakonian teologian perusteista*, Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Richardson, G. (2001), “A tale of two theories: Monopolies and craft guilds in medieval England and modern imagination”, *Journal of the History of Economic Thought* 23: 217–242.
- Rössner, P. R. (2016), “Burying money, the monetary origins of Luther’s reformation”, *History of Political Economy* 48: 225–263.
- Schwanke, J. (2014), “Luther’s theology of creation”, teoksessa Kolb, R., Dingel, I. ja Batka, L. (toim.), *The Oxford Handbook of Martin Luther’s Theology*, Oxford University Press: 201–211.
- Strieder, J. (1925), *Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen*, Munich.
- Tanskanen, K. (1990), *Luther ja keskiajan talousetiikka: Vertaileva tutkimus*, Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Vainio, O. (2008), *Luther*, WSOY.
- Weber, M (1905), *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Siebenstern, Hamburg.
- Wendland, H. (1968), *Vastuullinen yhteiskunta: Jobdatus sosiaalietiikkaan*, Herättäjä-yhdistys.